

MOLIYAVIY INVESTITSIYALAR HISOBI VA ULARNI BAHOLASH

Ergasheva Shohida Temirovna

*Shofirkon qishloq xo'jaligi mahsulotlari texnologiyas
texnikumi maxsus fan o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada moliyaviy investitsiyalar, ularning tasniflanishi, moliyaviy investitsiyalarning umumiy xususiyatlari, moliyaviy investitsiyalarni baholash va qayta baholash, ularni sotish va sotib olish qiymati kabi tushunchalar haqida ma'lumotlar berilgan bo'lib, moliyaviy investitsiyalarni baholashning umumiy xususiyatlari aksionerlik jamiyati misolida keltirilgan.

Kalit so'zlar: investitsiyalar, moliyaviy investitsiyalar, aksionerlik jamiyatlari, qimmatli qog'ozlar, sotish obyekti, qimmatli qog'ozlarni sotib olish sanasi

Moliyaviy investitsiyalar – bu korxonaning boshqa korxonalarga ularning quvvatini oshirish va buning evaziga kelgusida o'zi ham moddiy naf ko'rish, qo'shimcha daromad olish maqsadida kiritgan mablag'lari majmuasi.

Moliyaviy investitsiyalarni turlicha belgilariga qarab tasniflash mumkin bo'ladi.

Muddatiga ko'ra moliyaviy investitsiyalar uzoq muddatli va qisqa muddatli investitsiyalarga bo'linadi. **Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar** deganda, BXMS № 12 «Moliyaviy investitsiyalarning hisobi» ga muvofiq, 12 oydan ko'p muddatga kiritilgan mablag'lar tushuniladi. Ushbu muddatdan kam vaqtga kiritilgan mablag'lar qisqa **muddatli moliyaviy investitsiyalar** deb ataladi.

Kiritilish yo'nalishiga ko'ra moliyaviy investitsiyalar xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning turlari bo'yicha alohida guruhlariga ajratiladi. Jumladan, uzoq va qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar ushbu belgisiga ko'ra quyidagi guruhlariga ajratiladi:

- Aksionerlik jamiyatlariga kiritilgan moliyaviy investitsiyalar;
- Banklarga kiritilgan moliyaviy investitsiyalar;
- Sho'ba korxonalarga kiritilgan moliyaviy investitsiyalar;
- Qo'shma korxonalarga kiritilgan moliyaviy investitsiyalar;
- Qaram jamiyatlarga kiritilgan moliyaviy investitsiyalar;
- Boshqa turdagi korxonalarga kiritilgan moliyaviy investitsiyalar.

Ko'rinishi bo'yicha barcha moliyaviy investitsiyalarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

- Qimmatli qog'ozlarga kiritilgan investitsiyalar;
- Qarz sifatida kiritilgan investitsiyalar;
- Kredit sifatida kiritilgan moliyaviy investitsiyalar;

- Ta'sis badali sifatida kiritilgan investitsiyalar;

Moliyaviy investitsiyalarning barchasiga taalluqli umumiy xususiyatlar mavjud. Ularning asosiylariga quyidagilarni kiritish mumkin.

1. Maqsadlilik – barcha moliyaviy investitsiyalar aniq maqsad bilan kiritiladi.

2. Qaytarishlik – barcha moliyaviy investitsiyalar shartnoma muddati tugagach korxonaga qaytariladi.

3. To'lovlilik – barcha moliyaviy investitsiyalar uchun shartnomaga muvofiq ularni olgan xo'jalik sub'ekti to'lov majburiyatini oladi. To'lov majburiyati faqat ayrim hollarda shartnoma asosida bo'lmasligi mumkin va bu, odatda, nochor korxonaga moliyaviy yordam bergandagina vujudga keladi.

4. Samarali foydalanish – investor bergan mablag'larini olgan xo'jalik sub'ekti tomonidan samarali foydalanilayotganligini shartnoma asosida nazorat qilish huquqiga ega bo'lishi mumkin.

5. Sotish ob'ekti – qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar 1 yil ichida tez va erkin sotiladigan aktivlar hisoblanadi, uzoq muddatli investitsiyalar esa erkin sotilmaydigan aktivlar hisoblanadi.

Moliyaviy investitsiyalarni baholash. Moliyaviy investitsiyalarning har bir turini baholash va qayta baholash o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan moliyaviy investitsiyalarni baholashda ikkita sana muhim rol o'ynaydi:

- *Sotib olish sanasi*
- *Keyingi sanalar*

Sotib olish sanasi deganda, qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan moliyaviy investitsiyalarni sotib olish, ya'ni ularni qabul qilib olish sanasi tushuniladi.

BXMS № 12 «Moliyaviy investitsiyalarning hisobi» ga muvofiq sotib olish sanasida qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan moliyaviy investitsiyalar **sotib olish qiymatida** tan olinishi va hisobotda aks ettirilishi lozim.

Qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan moliyaviy investitsiyalarning **sotib olish qiymati** deganda, ularni sotib olish bahosi sotib olishga ketgan harajatlar bilan birgalikda olingan qiymati tushuniladi. Sotib olishga ketgan harajatlarga brokerlik kantoralariga to'langan haqlar, boj to'lovi, bank xizmati haqlari va boshqa sotib olishga doir harajatlar kiradi. Sotib olish qiymati qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan moliyaviy investitsiyalarning **boshlang'ich qiymatini** yoki **balans qiymatini** tashkil qiladi.

Agar sotib olish sanasida sotib olish qiymatiga ma'lum sanagacha bo'lgan davr uchun hisoblangan dividendlar va foizlar hissasi kiritilgan bo'lsa, qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan investitsiyaning balans qiymati o'tkazib berilgan summadan sotuvchi tomonidan bo'nak sifatida to'langan foiz va dividendlar summasini chegirishdan keyin qolgan qiymatda aks ettirilishi lozim. Chunki sotib olish vaqtida

olingan summa va sotib olish qiymati o'rtasidagi farq investorning investitsiyaga kiritgan mablag'lari uchun avans tariqasida olgan daromadi hisoblanadi. Bu avans summa investitsiyani sotib olishdan to qaytarilganicha bo'lgan davrda investor tomonidan doimiy daromad sifatida bir maromda hisobdan chiqarilib borishi kerak.

Keyingi sanalar deganda, sotib olingandan keyingi balans sanalari tushuniladi. Ushbu sanalarda qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan moliviy investitsiyalar balansda turli qiymatda baholanishi mumkin. Jumladan, BXMS № 12 ning 15- punktiga muvofiq qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan uzoq muddatli moliviy investitsiyalar qo'yidagi baholardan biri bo'yicha aks ettirilishi kerak:

- **Bozor qiymatida ;**
- **Sotib olish qiymatida;**
- **Bozor va sotib olish qiymatlaridan eng kichigida;**
- **Qayta baholangan qiymatda**

BHMS № 12 ning 13-moddasiga muvofiq qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar balansda **bozor qiymatida** yoki **bozor va sotib olish qiymatlarining eng kichik qiymatida** aks ettirilishi kerak. Agar ular bozor va sotib olish qiymatlarining eng kichik qiymatida hisobga olingan bo'lsa, ularning balans qiymati qimmatli qog'ozlar portfelining jami investitsiya qiymati, yoki qimmatli qog'ozlarning guruhleri bo'yicha qiymati, yoki qimmatli qog'ozlarning alohida nomlari bo'yicha qiymatiga asoslanib topiladi.

Qimmatli kogoszlarga yunaltirilgan moliyaviy investitsiyalarning **bozor qiymati** deganda ularning moliya bozorida sotish vaqtida namoyon bo'lgan **sotish qiymati** tushuniladi. Bozor qiymatini, boshqachasiga, haqqoniy **qiymat** deb ham ataydilar. Bu qiymat ko'p omillarga bog'liq, jumladan, aksionerlik jamiyati yoki tijorat bankining foydalilik darajasiga, to'lanayotgan dividendlarning miqdoriga, ularning kelajakdagi obru-e'tiboriga va boshka omillarga.

BHMS № 12 «Moliyaviy investitsiyalarning hisobi» qimmatli qog'ozlar qiymatini qayta baholashni quyidagi uchta usullardan biri bo'yicha amalga oshirishni taqoza etadi:

- Qimmatli qog'ozlar nomlari bo'yicha;
- Qimmatli qog'ozlar guruhleri bo'yicha;
- To'liq investitsiya portfeli bo'yicha

Birinchi usulda qayta baholash har bir qimmatli qog'oz bo'yicha individual tarzda amalga oshiriladi, ya'ni uning sotib olish va bozor (haqqoniy) qiymatlaridan qaysi biri kichik bo'lsa, o'sha qiymat qayta baholash qiymati sifatida tanlab olinadi va shu qiymatda u qayta baholangan sanaga tuzilgan balansda aks ettiriladi. Qayta baholash natijasida har bir aksiya bo'yicha oshirilgan yoki kamaytirilgan qiymat summasi topiladi. O'rtadagi farq qimmatli qog'ozlarning balans qiymatini oshishiga yoki kamayishiga olib keladi. Oshirilgan qiymat qayta baholashdan olingan daromad

sifatida xususiy kapitalni ko'payishiga olib boriladi. Pasaytirilgan qiymat esa korxonaning harajati sifatida tan olinadi va u moliyaviy natijalar to'g'risida hisobotga kiritiladi.

Ikkinchi usulda qayta baholash qimmatli qog'ozlarning guruhleri bo'yicha amalga oshiriladi. Guruh sifatida, odatda, ma'lum bir korxonaga (masalan, aksionerlik jamiyati, aksionerlik tijorat banki) hisoblanadi. Ushbu usulda guruhga kirgan qimmatli qog'ozlarning sotib olish va bozor qiymatlari ichidan eng kichigi tanlab olinib, shu qiymatda guruhga kirgan barcha qimmatli qog'ozlarning qayta baholangan qiymatdagi summasi topiladi. Qayta baholash natijasida har bir guruh bo'yicha qimmatli qog'ozlarning oshirilgan va kamaytirilgan qiymat summaları topiladi. Barcha guruhlar bo'yicha birgalikda topilgan summalar o'rtasidagi farq jami qimmatli qog'ozlarning balans qiymatini oshishiga yoki kamayishiga olib keladi. Oshirilgan qiymat, xuddi birinchi usuldagidek, qayta baholashdan olingan daromad sifatida xususiy kapitalga kiritiladi, pasaytirilgan qiymat esa- korxonaga harajati sifatida tan olinadi va hisobotda aks ettiriladi.

Uchinchi usulda qayta baholash jami investitsiya portfeli bo'yicha amalga oshiriladi. Ushbu usulda guruhlar bo'yicha qayta baholash natijasida oshirilgan qiymat summasi xususiy kapital summasiga kiritiladi, pasaytirilgan qiymat summasi harajatlarga olib boriladi, o'rtadagi farq, agar ijobiy bo'lsa investitsiyalarni ko'payishiga, agar salbiy bo'lsa investitsiyalarni kamayishiga olib boriladi.

Qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan moliyaviy investitsiyalarni qayta baholash usullarini farqini to'laroq tushunish maqsadida quyidagi misolni ko'rib chiqamiz.

Aytaylik, aksionerlik jamiyati quyidagi qimmatli qog'ozlarga ega:

Korxonaga	Aksiya soni	Aksiyaning sotib olish qiymati	Aksiyaning bozor qiymati	Sotib olish qiymati summasi	Bozor qiymati summasi	Bozor qiymatini oshishi va pasayishi
Savdogarbank	10	5000	5200	50000	52000	2000
Savdogarbank	20	6000	5200	120000	104000	-16000
«Suxrob» AJ	100	1000	800	100000	80000	-20000
«Suxrob» AJ	50	1200	800	60000	40000	-20000
Jami				33000	276000	-54000

Ushbu shartli ma'lumotlar asosida qayta baholangan moliyaviy investitsiyalarning balans qiymati yuqoridagi uchta usullarda quyidagicha bo'ladi:

Usul	Sotib olish qiymati bo'yicha	Bozor qiymati bo'yicha	Sotib olish va bozor qiymatidan eng kichigi bo'yicha	Farq (=,-)
1-usul	330000	276000	274000	-56000
2-usul	330000	276000	270000	-60000
3-usul	330000	276000	276000	-54000

Ko'rinib turibdiki, 1-usulda aksionerlik jamiyatining qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan moliyaviy investitsiyalarining sotib olish va bozor qiymatlaridan eng kichigi bo'yicha qayta baholangan qiymati 274000 so'mni tashkil etadi, ya'ni sotib olish qiymatiga nisbatan ularning qadri 56000 so'mga tushib ketgan. Hisobot yili oxirida ushbu usul bo'yicha qimmatli qog'ozlar qayta baqolanganda, ularning qiymati balansda 274000 so'm etib belgilanadi va o'rtadagi farq, ya'ni 56000 so'mlik zarar, rezerv kapitali hisobidan qoplanadi. Agar rezerv kapitali ushbu maqsad uchun shakllanmagan bo'lsa, u holda ushbu summa korxonaga zarariga olib boriladi.

Agar korxonaga qimmatli qog'ozlarni qayta baholashning ikkinchi usulini tanlagan bo'lsa, u holda qimmatli qog'ozlar qadrini pasayishi natijasida 60000 so'mlik zarar ko'rilgan bo'ladi va hisobot yili oxirida ularning balans qiymati 270000 sum miqdorida balansda aks ettiriladi. Ko'rilgan zarar, xuddi 1-usuldagidek, rezerv kapitali hisobidan qoplanadi yoki korxonaga zarariga olib boriladi.

Agar korxonaga qimmatli qog'ozlarni qayta baholashning 3-usulini qo'llayotgan bo'lsa, u holda hisobot yili oxiriga qimmatli qog'ozlarning qiymati 330000 so'mdan 276000 so'mga tushiriladi, o'rtadagi farq, ya'ni 54000 so'm, rezerv kapitali hisobidan qoplanadi yoki bunday rezerv kapitali bo'lmasa korxonaga zarariga olib boriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. BHMS № 12 « Moliyaviy investitsiyalarning hisobi». O'z.R. Adliya Vazirligidan 1999 yil 16 yanvarda ro'yxatdan o'tgan, № 596.
2. BXMS № 19 «Inventarizatsiyani tashkil qilish va o'tqazish ». O'z.R. Adliya Vazirligidan 1999 yil 2 noyabrda ro'yxatdan o'tgan, № 833.
3. Abdullayev A. Qayumov I. Buxgalteriya hisobi. T., «Minhoj» nashriyoti, 2002.
4. Bobojonov O. Moliyaviy hisob. T., «Sharq», 2000.
5. Bobojonov O., Jumaniyozov K. Moliyaviy hisob. T., «Moliya», 2002.
6. O'razov K.B. Investitsiyalarning buxgalteriya hisobi va soliqqa tortilishi. Monografiya. "Iqtisodiyot va huquq dunyosi" nashriyot uyi, Toshkent, 2003